

ВПЛИВ ІДЕЙ ТА СИМВОЛІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ НА ПОКОЛІННЯ 1970–1980-х РОКІВ

У статті розглянуто процес формування уявлень про український національно-визвольний рух у покоління 1970–1980-х років. Показано механізми впливу на суспільство радянської пропагандистської машини, яка спотворено зображувала його учасників. Проте, в тих середовищах, де були свідки та учасники національно-визвольного руху, просочувалась інформація, яка кардинально відрізнялась від офіційної радянської версії. Під впливом цих свідчень, таємного прослуховування матеріалів західних радіопередач, забороненої радянською цензурою літератури, кристалізувалось точка зору, яка відрізнялась від офіційної.

Ключові слова: національно-визвольний рух, покоління, політичні репресії, пропаганда, свідомість, світогляд, суспільство, тоталітарна держава, український буржуазний націоналізм.

Liubov Krupnyk

THE INFLUENCE OF IDEAS AND SYMBOLS OF UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT ON THE 1970–80s GENERATION

The process of forming of ideas of Ukrainian national liberation movement among the 1970–80s generation is taken into consideration. The influence of Soviet propaganda machine showing him participants enemies of their people on the society. From the other side in the circles of alive witnesses and participant of the actions there became known the information absolutely different from official Soviet one. Influenced by the secret listening to the audio materials of forbidden western radios, literature censored by Soviets step by step crystalized the point of view different from the official one.

Keywords: national liberation movement, generation, political victimization, propaganda, consciousness, point of view, society, totalitarian state, Ukrainian bourgeois nationalism

Український національно-визвольний рух у ХХ ст. став одним із вагомих чинників, що спричинився до розпаду тоталітарної радянської системи. Його ідеї та символи мали непересічне значення на формування свідомості радян-

---

* **Любов Крупник** — кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби Національної академії внутрішніх справ, e-mail: liuba.krupnyk01@gmail.com.

ського суспільства. Ця сторінка історії завдяки радянській пропаганді спричинила своєрідний світоглядний вододіл всередині нашого суспільства. Чимало стійких стереотипів, нав'язаних радянською пропагандою та упереджень спричинених ними, розмежовують електоральне поле України щодо політичних симпатій, зовнішньополітичного курсу і досить виразно простежуються за регіональним принципом. Це є конфлікт світоглядів, конфлікт цінностей, а також, нерідко, конфлікт поколінь. У цьому контексті цікавим є розглянути процес формування у суспільстві уявлень про цю сторінку історії у 1970–1980 рр., тобто у покоління, яке зараз перебуває у зрілому віці і є учасниками сучасних надзвичайно гострих і динамічних процесів.

Низка досліджень вітчизняних та зарубіжних вчених присвячені вивченню українського національно-визвольного руху другої половини ХХ ст. (А. Русначенко¹, Г. Касьянов², В. Баран³ тощо). Формування історичної пам'яті у радянський період присвятив свою працю український історик з Канади С. Єсельчик. Його дослідження “Імперія пам'яті: російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві”⁴ показує складну систему взаємин в українському радянському суспільстві, яка допомагала утверджувати радянські міфи у свідомості великих мас людей. Проте автор зосередився офіційному радянському дискурсі, не досліджував тих факторів, які склали йому альтернативу.

Професор М. Попович у праці “Червоне століття” проаналізував не тільки історичні, а й філософські засади більшовицької ідеології. Зокрема, окреслено основні засади національних взаємин між Україною та Росією⁵. Він підкреслив, що реальною противагою радянській ідеології стала ідеологія українського націоналізму. Ідеї українського національно-визвольного руху, навіть після його придушення, жили і постійно виявляла себе у наступних генераціях. Історик Я. Грицак, описуючи своє повоєнне покоління, зазначає, що поколіннєвий зв'язок формується у молодому віці, у 17–25 років: “На відміну від наших батьків, наше покоління було вільне від травматичних спогадів війни, насильства, голоду та інших життєвих незгод. (...) до середини 1940-х років кожне нове покоління, як тільки ставало на ноги, за декілька років обезголовлювалося війнами, революціями і репресіями. Ми ж народилися після війни. А, отже, були одними з тих перших, які могли соціально авансувати не поодинці, а як ціле покоління”⁶.

---

¹ Русначенко А.М. Національно-визвольний рух в Україні: середина 1950-х — початок 1990-х років / А.М. Русначенко. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 1998. — 720 с.

² Касьянов Г.В. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960–80-х років / Г.В. Касьянов. — К.: “Либідь”, 1995. — 224 с.

³ Баран В.К. Україна в умовах системної кризи (1946–1980-і рр.) / В.К. Баран, В.М. Даниленко. — К.: Видавничий дім «Альтернативи», 1999. — 304 с.

⁴ Єсельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єсельчик. — К.: Критика, 2008. — 304 с.

⁵ Попович М.В. Червоне століття / М.В. Попович. — К.: АртЕк, 2005. — 888 с.

⁶ Грицак Я. Покоління / Я. Грицак // Життя, смерть та інші неприємності. — К.: Грані-Т, 2008. — С. 154–155.

Прикметно, що для покоління 1970–1980-х рр. інформаційна “залізна завіса” завдяки західним радіопередачам, перекладній літературі, рок-музиці, не без перепон, однак долалася: “Між американськими sixties та українськими “шістдесятниками” лежить світоглядна прірва: формально одне і те ж саме слово означало тут і там різні цінності. Між поколіннями 1970–1980-х років цієї пропасти вже не було... Ми хотіли “вестернізації” і “модернізації” України, а солідаризувалися з тими, хто хотів того самого”⁷.

Для покоління властиві спільні книги, музика, кіно, мода тощо, які об’єднують його представників. Проте, через конфлікт поколінь, більш безкомпромісне покоління дітей бунтувало щодо поглядів покоління батьків (згадаймо, що це вважається однією з причин розколу ОУН у 1940 р). Ідеї та символи українського національно-визвольного руху для покоління 1970–1980-х рр. окреслили світоглядні обрії. Все залежало від інформаційного середовища, родинного та особистого досвіду.

З 1970-х рр. в Україні посилилася ідеологічна диктатура, набували нових обертів процеси русифікації, активізувалася боротьба з “українським буржуазним націоналізмом”. У радянській пропаганді двома найважливішими компонентами були образи “ворога” і “друга”. Десятиліттями в ролі ворога поставали міфічні “українські буржуазні націоналісти”. Розмитість у визначенні понять “національний” і “націоналістичний” призвело до нагнітання страху перед “націоналістичною загрозою”. Найбільш яскравим проявом українського націоналізму були відносно недавні події, пов’язані з діяльністю ОУН–УПА, відкритий опір яких було придушено в Україні до початку 1960-х рр., але пам’ять про них жила.

До середини 1970-х рр. в СРСР закінчилось формування нового правлячого класу-номенклатури, диктатуру якого забезпечували КППС та силові відомства. Влада комуністичної партії базувалась не на підтримці робітничого класу, а на монопольному контролі над поліцією і інформацією⁸. Україна, яку серед інших радянських республік називали другою “між рівними”, відігравала вирішальну роль в СРСР не тільки завдяки економічному та людському потенціалу, а й завдяки ідеологічній та духовній складовій. Історичний міф, що обґрунтовував право домінування “старшого брата” — Росії над іншими республіками, втрачав сенс без участі у цій постановці України. Тому республіка завжди перебувала під пильною увагою, стояла в авангарді політичних репресій. Зокрема, секретар ЦК КППС по ідеології М. Суслов (1965–1982) зосередився на приборканні суспільної думки, гальмуванні національно-культурних процесів, придушенні проявів національної самобутності, які отримали розвиток після ХХ з’їзду КППС.

У 1970-х рр. йшов процес подолання наслідків хрущовської відлиги, в рамках якого усували кадри 1960-х рр. Так, у 1970 р. змістили голову КДБ УРСР В. Нікітченка, а у 1972 р. з посади першого секретаря ЦК КПУ усунули самого

---

⁷ Там само. — С. 157.

⁸ Морен Э. О природе СССР. Тоталитарный комплекс и новая империя. — М.: Наука для общества, 1995. — С. 106.

П. Шелеста. Не перебільшуючи патріотизм останнього, слід відзначити, що він справді виявляв вибірковий лібералізм, у тому числі й щодо носіїв так званого “українського націоналізму”. Зокрема, у його спогадах, датованих березнем 1968 р., є згадка, де він обговорював можливість клопотати про звільнення сина командира УПА Ю. Шухевича: “Разом з прокурором республіки І. Глухом і головою КДБ В. Нікітченком розглянули два досить дражливі і складні питання про справу Ю. Шухевича і внучки І. Франка — Зіновії Франко. (...) Ю. Шухевич ще хлопчиком був ув’язнений у табір для малолітніх. Опісля був засуджений ніби за антирадянські вислови. Йому зараз 35 років, у таборах і тюрмах він провів понад 20 років, строк ув’язнення офіційно закінчився. Але його через “мотиви”, що він дуже озлоблений, не звільняють; “мотивують” деякі юристи тим, що все це стане привселюдним. Що стосується його озлобленості — то яким він при його становищі може бути? А гласність — та це ж життєва правда і від неї нікуди не втекти. Дав доручення підготувати пропозицію, обов’язково треба Шухевича з-під охорони звільнити”⁹. У 1968 р. Ю. Шухевича дійсно звільнили. Проте, згаданий приклад є скоріше виняток, ніж правило, загалом позиція П. Шелеста була співзвучна з позицією Кремля. Однак, навіть цей поміркований лібералізм П. Шелесту не пробачили.

Слідом за П. Шелестом у жовтні 1972 р. з посади секретаря ЦК КП УРСР по ідеології усунули академіка АН УРСР Ф. Овчаренка. Щодо нього у промові першого секретаря ЦК КПУ В. Щербицького, датованій 31 жовтня 1972 р., наголошувалось: “На тов. Овчаренку Ф. Д. лежить значна доля відповідальності за те, що в низці випадків не давалася рішуча відсіч проявам українського буржуазного націоналізму”¹⁰. На цю посаду затвердили Валентина Маланчука (1972–1979), який разом з головою КДБ УРСР В. Федорчуком (1970–1982) особливо “відзначились” у боротьбі з “українським буржуазним націоналізмом”.

У 1970-х рр. йшла активна боротьба з дисидентством, яке в Україні крім правозахисної течії, було представлене також особами, що відстоювали національно-культурну та релігійну свободу. Відомо, що значний вплив на цю другу течію дисидентського руху в Україні справили ідеї українського інтегрального націоналізму, яскравим представником якої став історик В. Мороз. Існував ідейний зв’язок між цими поколіннями національно-визвольного руху. 20 лютого 1973 р. вийшла постанова “Про роботу КДБ при Раді Міністрів УРСР по припиненню антирадянської діяльності та хід слідства осіб, заарештованих за ці прояви”¹¹. У ній ставилось завдання перед КДБ при Раді Міністрів УРСР “вжити заходів до глибокого вивчення процесів в середовищі колишніх учасників ОУН–УПА”, а міністерству внутрішніх справ УРСР “впорядкувати облік осіб, які повернулися з місць ув’язнення і заслання колишніх учасників ОУН–УПА і їх

---

⁹ *Петро Шелеста*. “Справжній суд історії ще попереду” / П. Шелест // Спогади, щоденники, документи, матеріали / Упоряд.: В. Баран, О. Мандебура та ін.: За ред. Ю. Шаповала. — Київ: Генеза, 2004. — С. 254.

¹⁰ *Овчаренко Ф.Д.* Спогади / Ф.Д. Овчаренко/ Упоряд. В.Г. Буткевич, Н.Ф. Овчаренко. — К.: Оріяни, 2000. — С. 179.

¹¹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 111, арк. 42.

посібників”¹². Координацію роботи “по зміцненню зрілими кадрами окремих ідеологічних установ та організацій, на роботу в які проникали націоналістично настроєні особи” було покладено на В. Маланчука та голову КДБ УРСР В. Федорчука¹³.

Згідно з довідкою про роботу 5-го відділу УКДБ при РМ УРСР від 25 січня 1971 р., яке займалося питаннями “ідеологічних диверсій”, повідомлялося, що на території Львівської області перебувало близько 48-ми тисяч осіб, які повернулися з місць ув’язнення й спец поселення, колишніх учасників оунівського підпілля і їх посібників, значна кількість колишніх учасників ОУН, які не зазнали репресій. Зазначалось про блокування націоналістів із церковниками і сектантами та “націоналістичними елементами нового покоління”. Йшлося також про те, що було припинено діяльність деяких таких груп: “48 із числа українських націоналістів, до кримінальної відповідальності УКДБ притягнуто 130 осіб, прокуратурою і міліцією за матеріалами УКДБ — 34 особи, профілактовано 2680 осіб”¹⁴.

Паралельно з цим здійснювалась серйозна робота для ідеологічної обробки населення. Так, 7 жовтня 1971 р. прийнята постанова ЦК КПРС “Про політичну роботу серед населення Львівської області”, яка особливу увагу звертала на боротьбу з українським націоналістичним рухом.

Для того щоб змоделювати у суспільстві негативне ставлення до “буржуазних націоналістів”, здійснювався тотальний контроль над всією інформацією. У звіті секретаря з ідеології ЦК КПУ В. Маланчука першому секретарю ЦК КПУ В. Щербицькому зазначалось, що за 11 місяців 1974 р. системою Гололовліт УРСР (радянська цензура — *Авт.*) було “здійснено попередній контроль 68610 обліково-видавничих аркушів книжково-журнальної продукції, матеріалів газет, телебачення і радіо, переглянуто 244531 метр кіно матеріалів, 10058 назв дрібнодрукованих видань. Проконтрольовано також 44967 примірників, пересланих з США, Канади, Англії, Франції, ФРН та інших капіталістичних країн, 9924 примірники антирадянського і націоналістичного змісту вилучено. З 89203 бандеролей і посилок, які було відправлено за 11 місяців з республіки за кордон, затримано 112 заборонених видань”¹⁵.

На формування соціуму впливало мистецтво, література, преса, радіо, телебачення тощо. Через наочно-чуттєву форму, мову художніх образів здійснювався вплив на свідомість суспільства. Всі ці процеси ретельно планувалися і контролювалися. Так, постановою ЦК КПРС від 2 серпня 1972 р. “Про заходи по дальшому розвитку радянського кінематографа” визначалося, що в тематиці фільмів гідне місце, серед іншого, повинна займати “боротьба з проявами національної обмеженості та забобонів”¹⁶. Яскравим прикладом реалізації цієї

---

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В.М. Даниленко. — К.: Смолоскип, 2013. — С. 265.

¹⁵ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 1036, арк. 21.

¹⁶ Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. — М.: Политиздат, 1972. — Т. 9. — С. 138.

постанови став знятий у 1973 р. на Київській студії науково-популярних фільмів режисером Л. Удовенком за сценарієм В. Кузнецова кінофільм “Убивця відомий”, який мав бути спрямований “проти злочинної діяльності українських буржуазних націоналістів”¹⁷. У квітні 1973 р. цей фільм переглянули, обговорили і відправили свої враження та зауваження члени бюро, відповідальні працівники партійних, радянських органів, керівних ідеологічних установ Львівського, Івано-Франківського та Волинського обкомів Компартії України. Кінострічка була в першу чергу спрямована на ідеологічну обробку громадян тих областей України, де активно діяли українські націоналісти і де серед населення була поширена прихильність до них.

Згідно з зауваженнями від Волинського обкому КПУ до фільму “Вбивця відомий”: «Недоречними і навіть політично шкідливими є кадри з німецької хроніки, які показують купу зрадників, що кидають під ноги квіти бандитам з горезвісної дивізії “СС-Галичина”». (...) В одному місці автори фільму дають без жодних коментарів голос за кадром...: «Як я міг вийти із схрону, якщо газети пишуть: “Не забудемо, не простимо”. Є й такі вислови: “У 1941 р. була проголошена самостійна Україна; у 1939 р. відбулося приєднання (а не возз’єднання — *авт.*) західноукраїнських земель...”»¹⁸.

9 січня 1974 р. “Доповідною запискою про організацію демонстрування фільму “Вбивця відомий” Івано-Франківський обком інформував ЦК КПУ про хід демонстрування в кінотеатрах області цього документального фільму, а також про організацію політико-масової роботи навколо цього показу¹⁹. Лектори та політінформатори, а також партійні комітети Тернопільської, Львівської, Рівненської областей використовували цей фільм у пропагандистській роботі. Було передбачено колективні перегляди, обговорення фільму, тематичні вечори, конференції, а також такі популістські заходи, як покладання квітів до могил загиблих від рук героїв стрічки та вшанування їх хвилиною мовчання.

У таємній постанові секретаріату ЦК КПУ від 17 січня 1974 р. «Про доповідну записку відділу пропаганди і агітації та культури ЦК КПУ “Про організацію демонстрування фільму “Вбивця відомий” давалась настанова продемонструвати цей фільм в усіх областях УРСР»²⁰. Таким чином, у свідомості людей твори мистецтва потрібного змісту вкорінювали і підживлювали установки на певні події чи постаті і, оскільки, аргументи були добре сфабриковані й широко пропаговані, вони вкорінювались у свідомості.

Щодо глибини впливу радянської ідеології на свідомість людей, то на думку професора М. Поповича, оскільки “пануюча від дитячого садочка до Академії наук ідеологія мала характер політичної релігії (...) це означає, що ніхто і ніколи не міг повністю усвідомлювати, наскільки глибоко проникають в його світогляд некритично сприйняті загальноновизнані догмати. (...) І за догми і пересуди комуністичної “духовної сивухи” чіплялися її свідомі захисники так само

---

¹⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 869, арк. 32.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само.

²⁰ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 10, спр. 1835.

уперто, як і рядові жертви режиму”²¹. Особливо добре ці ідеї приживались в тих регіонах, середовищах, де не було достатньо особистостей, ідей, символів, цінностей, що могли скласти альтернативу нав’язаним. Так формувався такий суспільний феномен, як “homo sovieticus”.

Проте дії влади мали і зворотний ефект — замість дискредитувати, додатково підживлювали інтерес до забороненої теми. Для прогресивних представників покоління 1970–1980-х рр. було властиве більш критичне сприйняття дійсності. Для “постшестидесятників” характерним було усвідомлення, яке представник цієї генерації, син київського дисидента Гелія Снегірьова Філіп, висловив так: “все, що творилося і що творила радянська влада (...) за сутністю було брехнею і знущанням над людьми... Потворне облаштування життя при “совку” потайки поносило все народонаселення, але на десятки мільйонів народу знаходились чомусь лиш одиниці, які дозволяли собі висловити режиму правду про нього. А цей режим — завжди боявся правди...”²².

Найбільш передова молодь покоління “постшестидесятників” захоплювалась культурою Заходу (література, музика, кіно, мода тощо). На думку французького філософа і соціолога Е. Морена справжня радянська культура була “буржуазною індивідуалістичною культурою Заходу”, найперше американською²³. Одним з істотних наслідків розвитку урбанізації в СРСР стала поява міських мікросвітів. Вони спричинилися до виникнення неформальних об’єднань, які почали відігравати важливу роль у формуванні суспільної думки. Ці об’єднання однодумців перебували в опозиції до держави і користувались деякою автономією від її впливу. Зокрема, в основному у великих містах, активно поширювався заборонений “самвидав”. Ці явища свідчили про формування на теренах СРСР окремих сегментів громадянського суспільства.

Серед найбільш сміливих представників покоління 1970–1980-х рр. досить популярними були неформальні об’єднання та групи. Як форма інтелектуального спротиву існував мистецький нонконформізм, який мав такі прояви, як підпільні “квартирні” художні виставки, концерти. Проте, так званий мистецький андеграунд в Україні був слабше розвинений, ніж у Москві, Ленінграді. Це було обумовлене більш жорсткими умовами існування (в мистецьких колах поширювалась приказка: “Якщо в Москві обрізують нігті, у Києві обрубують пальці”). Однак, творчість немислима без новаторства, тому митці пробували долати штучні обмеження. Пробудила ці творчі сили хрущовська “відлига”. Її “найголовнішим досягненням було формування нового покоління української молоді, інтелігентів-мислителів і самовідданих патріотів. Саме їх віра і принципова позиція дали наснагу ще довгі десятиліття витримати панування тоталітарного режиму і плекати надію національного відродження”²⁴.

²¹ Попович М.В. Червоне століття / М.В. Попович. — К.: АртЕк, 2007. — С. 611–612.

²² Снегірев Ф. Путь чести и правды / Ф. Снегірев // Снегірев Г.И. Роман-донос. — К.: Дух і Літера, 2000. — С. 6.

²³ Морен Э. О природе СССР. Тоталитарный комплекс и новая империя / Морен Э. — М.: Наука для общества, 1995. — С. 89.

²⁴ Голубець О.М. Між свободою і тоталітаризмом / Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття / О.М. Голубець. — Львів, 2001. — С. 73.

Як свідчить яскравий представник цього покоління композитор і музикант К. Стеценко, з кінця 1960-х — початку 1970-х рр. в УРСР почався етап, характерний тим, що у рамках нового напрямку — рок-музики (радянський еквівалент вокально-інструментального ансамблю (ВІА), з'являються ансамблі, які виконували виключно українські пісні²⁵. В умовах політики русифікації це був виклик. Яскравим явищем на межі 1980–1990-х рр. став львівський гурт “Не журись” (з'явився у 1988 р.), який, виконував заборонені тоді пісні Українських січових стрільців, вояків УПА тощо. Це була пам'ять про ту сторінку історії, яку радянська пропаганда вперто шельмувала, а багато представників молодого покоління, всупереч цій пропаганді, вважали своїми героями.

Це свідчило про те, що можливості маніпулювати колективною пам'яттю людей також мали певні межі. Дослідник феномену формування історичної пам'яті С. Єсельчик зазначив, що до містифікації минулого найчастіше вдавалися тоталітарні режими. Проте “ідеологи могли ціною великих зусиль уніфікувати публічні репрезентації, але не їхні індивідуальні тлумачення”²⁶.

Потужним джерелом інформації щодо українського визвольного руху, що становила альтернативу радянській пропаганді, стали західні радіостанції. Їх “глушили” радянські спецслужби, проте їх таємно слухали радянські громадяни. Ця інформація справляла належний вплив на молодих людей, особливо на Заході України, де вже був підготований ґрунт для цього сприйняття. Зокрема, згідно з “Інформацією про вжиті заходи по проявах українського буржуазного націоналізму в м. Чорткові Тернопільської області” йшлося про те, що в ніч з 22 січня 1973 р. в м. Чорткові було розповсюджено 19 антирадянських листівок та вивішено 4 націоналістичних полотнища. Слідством встановлено, що злочин вчинили за попередньою домовленістю 9 чоловік. Ініціатором цієї групи був житель села Розсохач В. Мармус, який “під впливом прослуховування зарубіжних антирадянських радіопередач і прочитаної націоналістичної літератури в листопаді 1972 р. створив антирадянську групу молоді, прийняв від них “присягу”²⁷.

У середовищі молоді під впливом підслуханих розповідей про національно-визвольний рух, матеріалів західних радіопередач, особливо про події в Чехословаччині 1968 р., забороненої літератури, з'являється низка таких середовищ, які мали ідейний зв'язок з українським національно-визвольним рухом. Одним з таких яскравих прикладів є “Український національно-визвольний фронт”, який ще навчаючись у середній школі міста Самбора Львівської області створив З. Попадюк. Незабаром він став студентом Львівського університету, де розширив свою діяльність. Проте 28 березня 1973 р. його разом з іншими учасниками було заарештовано, а згодом ув'язнено за “антирадянську агітацію та пропаганду”.

---

²⁵ *Стеценко К.В.* Україна: рок-музика // Рок-музика в ССРСР: Опыт популярной энциклопедии / К.В. Стеценко / Составитель А.К. Троицкий. — М.: Книга, 1990. — С. 338.

²⁶ *Єсельчик С.* Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єсельчик. — К.: Критика, 2008. — С. 25–26.

²⁷ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 877, арк. 65.

Сам З. Попадюк свідчив: “То був неперервний процес, тому що тут ще йшла підпільна робота. То ж тільки-но перестали стріляти — в кінці сорокових і навіть на початку п’ятдесятих років. А в кінці п’ятдесятих уже була когорта людей, які, знаючи досвід своїх батьків — брати Горині (мали зв’язки з ОУН — *авт.*), — або ті, що приїхали сюди — скажімо, Чорновіл В’ячеслав чи Валентин Мороз — ці два вихідці не з наших теренів, то люди, які приїхали сюди і тут заражувалися ідеями, про які на Галичині, може, люди навіть боялися говорити, тому що то все було страшним. А ті, які приходили зі сторони, не відчували такого страху, але вони цікавилися тим. Можливо, вони й були поштовхом до того, що щось починалося. Люди починали думати, щось згадувати. Не можна було говорити про бандерівців. Зрештою, люди були залякані — не тільки залякані, але й обдурені. А батьки боялися вдома щось казати. Дитина йшла в школу, її вчили, що бандерівці — бандити, вона приходила додому, і рідко хто в сім’ї відважувався сину сказати щось інакше. Як правило, люди мовчали, і тільки деякі щось казали”²⁸.

У зв’язку з діяльністю З. Попадюка і його групи 20 квітня 1974 р. бюро Львівського обкому партії “розглянуло питання про серйозні зриви в ідейно-виховній роботі у Львівському державному університеті. (...) За серйозні недоліки в доборі, розстановці та вихованні педагогічних кадрів, послабленні вимогливості, ректору університету т. Максимовичу М. Г. бюро обкому партії оголосило сувору догану з занесенням до облікової картки”²⁹. 28 квітня 1974 р. догану оголосили завідувачу відділом науки і учбових закладів обкому А.В. Яртисю і звільнили його з посади.

Ці показові розправи мали сприяти активному нагнітання страху перед загрозою українського буржуазного націоналізму. Проте, паростки ідей українського національного руху, зокрема, щодо головної мети — проголошення незалежності України жевріли і час від часу виявляли себе, мали фактично невинне продовження впродовж усього часу. На думку історика І. Лисяк-Рудницького: “За умов накинutoї одностайності неортодоксальні ідеї діють як каталізатори сил оновлення. Заяви дисидентів можуть правити за показник бродіння в глибинах українського суспільства. Вони також указують напрям ймовірного розвитку України в разі послаблення репресій”³⁰.

Учасники збройного спротиву ОУН-УПА серйозно вплинули на зміни в світогляді учасників дисидентського руху. Так, останнім головою проводу ОУН в радянській Україні був Зеновій Красівський. Ця потужна постать мала великий вплив на дисидентів, які разом з ним відбували ув’язнення. У листі до дружини О. Антонів він згадував про зустріч у тюремній камері Володимирського централу із засудженим дисидентом М. Горинем: «Ми, учасники УНФ, переконані в

---

²⁸ Овсієнко В.В. Інтерв’ю з Зоряном Попадюком 27–28 і 30 січня 2000 р. в Самборі [Електронний ресурс] / В.В. Овсієнко // Віртуальний музей “Дисидентський рух в Україні”. — 2007, 21 листопада. — Режим доступу: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1195677346>

²⁹ ЦДАГО України, ф. 1, оп. 25, спр. 877, арк. 28.

³⁰ Лисяк-Рудницький І. Політична думка українських підрадянських дисидентів / І. Лисяк-Рудницький // Історичні есе. В 2 т. — Т. 2. — К.: Основи, 1994. — С. 477.

ефективності підпільної боротьби, для яких конспірація, засекречення і замовчування своїх дій вважалося першоосною, зустрілися з новим явищем — явищем гласности. Нам здавалося, що їхні клуби творчої молоді, всілякі там концерти, деклямації, поетичні збірочки самвидавом, навіть робота І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація”, — явища просвітянські, вільнодумні, ліберально беззубі. Ми відразу вхопилися за картання, за полеміку»³¹.

Характерно, що дисидент М. Горинь був пов’язаний з українським підпіллям, за зв’язки з ОУН його родина була репресована, проте на нього, як і на інших представників його покоління, радянське виховання наклало свій відбиток. Про це свідчать враження З. Красівського: “Зачіпало нас і те, що всі ці люди, без сумніву, патріоти недопечені, недоварені, з комсомольським або навіть партійним душком, люди, що несли в собі й на собі наліт советської ідеології, що тільки в місцях ув’язнення нашвидкуруч стали дозрівати в національній свідомості та політичному вишколі, люди, що, фактично, не принесли з собою в ув’язнення серйозного багажу...”³².

В ув’язненні на українських дисидентів вплинули бандерівці—“двадцятип’ятилітники”, засуджені у молоді роки на величезні терміни. У таборах вони своєю мужністю, згуртованістю здобули авторитет, зуміли протистояти табірній адміністрації та криміналітету, який на них ця адміністрація натравлювала. Характерно, що українські повстанці у таборі ставали не лише вчителями боротьби, а й вчителями віри. Так, український дисидент-правозахисник В. Марченко, якого у 1973 р. засудили за ст. 62, Ч. 1 КК УРСР за антирадянську агітацію і пропаганду до 6 років таборів і 2 років заслання, в ув’язненні “прийшов до віри, і підштовхнули його повстанці, бандерівці, — згадувала дисидент Н. Марченко про сина Валерія. — Це люди віруючі: вони вставали і лягали з молитвою, перед їжею молилися. І Валера просто зацікавився цим. А коли він цікавився чимось, то заглиблювався. Віра цим людям допомагає. Особливо на нього мав вплив Степан Мамчур, з яким він у лікарні на Все-святській там був. І майже на очах у Валери помер цей чоловік, який відбув 26 років радянських і польських таборів”³³.

Глибока християнська віра, дотримання релігійних традицій, вирізняли засуджених, особливо із Західної України. Ці, альтернативні радянському атеїзму цінності, впливали на інших в’язнів. Віра давала їм сили триматися, служити прикладом для інших. Відомо, що після смерті Й. Сталіна почала ламатися система радянських виправно-трудова таборів, проте у 1960 р. на місці ГУЛАГу було створено Управління місць ув’язнення МВС СРСР. На базі Дубравлага (Мордовія) було створено мережу концтаборів, що проіснували до

---

³¹ Жага і терпіння. Зеновій Красівський у долі українського народу. — К.: Діокор — 2005 [Електронний ресурс] // Українське життя в Севастополі. — Режим доступу: // <http://www.ukrlife.org/main/evshan/zenoviy.htm>.

³² Стус Д. Лицар ідеї Зеновій Красівський / Д. Стус // Політика і культура. — 1999. — № 5. — С. 32–33.

³³ Дерев’яний І. Українські повстанці в ГУЛАГу: боротьба триває [Електронний ресурс] / І. Дерев’яний // Тиждень. ua. — 2012. — 21 жовтня. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/62782>.

1987 року. Проте, як свідчить учасник Української гелсінської групи дисидент Й. Зісельс, який перебував у цих таборах в умовах посиленого режиму і в 1970-х, і в 1980-х рр.: “Політичні в’язні у 70–80-х рр. склали всього декілька сот чоловік”³⁴. Характеризуючи контингент ув’язнених, дисидент, правозахисник В. Овсієнко зазначав, що половину з них склали українці: “Другу третину в 70-х роках становили звинувачені у співпраці з німецькими окупантами під час війни... Останню третину в 70-х роках становили “антирадянщики” різних відтінків. Серед політв’язнів Дубравлагу, засуджених за ст. 70 КК РРФСР (ст. 62 КК УРСР, “антирадянська агітація і пропаганда”) у 1970–1980-х абсолютну більшість склали дисиденти, “самвидавники”, автори листівок, учасники підпільних політичних груп і гуртків, активісти національних рухів, лідери заборонених релігійних громад, а також люди, які не були пов’язані з жодними опозиційними громадськими і політичними рухами, але активно виявили своє “інакомислення”. У 80-х рр. “антирадянщики” вже становили явну більшість контингенту”³⁵.

У Мордовії перебували керівники українського визвольного руху: М. Со рока (помер у таборі у 1971 р.), його дружина К. Зарицька (звільнена у 1972 р.), В. Левкович (звільнений у 1971 р.), Г. Дидик (померла в 1979 р. в Україні), С. Мамчур (помер у 1977 р. у 35 зоні Мордовського табору)³⁶. Їх повернення з таборів і та інформація, яку вони передавали колу своїх близьких, ставали альтернативою тотальній інформаційній пропаганді, яку здійснювала радянська влада.

Проте, необхідно визнати, що повернення репресованих по амністії додому, носило драматичний характер. На волі залишались ті, хто їх зрадив і вони про це знали. Також у репресованих забрали їх майно і часто вони просто не мали куди повертатися, були проблеми з пропискою, працевлаштуванням тощо. Існувала особлива серія паспортів, які їм видавали, що автоматично обмежувала перспективи та можливості для репресованих і для їхніх дітей. Було створено багато перепон, постійний моральний тиск, всілякі приниження, які на все життя їх зараховували в категорію неповноцінних, неблагонадійних маргіналів. У документальному кінофільмі “Три долі Галичини” (2011 р.) режисерів — українки Ольги Онишко та ліванки Сари Фаргат, однією з героїнь є Ольга Ільків, яка була зв’язковою головнокомандувача УПА Романа Шухевича. У фільмі є такий фрагмент, де її діти, яких їй неймовірними зусиллями вдалося знайти і забрати з дитячого будинку (їм змінювали імена та прізвища), згадували зустріч з матір’ю. Їх виховували так, як виховували радянських дітей, а отже коли вони вперше

---

³⁴ Зісельс І. Если не сейчас... Статті, інтерв’ю, виступлення. 1989–2006 гг. / І. Зісельс. — К.: Дух і Літера, 2006. — С. 300.

³⁵ Овсієнко В. Політичні репресії 60-80-х років. Різновиди політичних в’язнів: “націоналісти”, “демократи”, “відмовники”, “релігійники [Електронний ресурс]” / В. Овсієнко // Права людини і Україні. Інформаційний портал Харківської правозахисної групи. — Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1384861378>

³⁶ Дерев’яний І. Українські повстанці в ГУЛАГу: боротьба триває [Електронний ресурс] / І. Дерев’яний // Тиждень. ua. — 2012. — 21 жовтня. — Режим доступу: <http://tyzhden.ua/History/62782>.

побачили свою матір, яка пройшла пекло радянських таборів, що наклало відбиток на її вигляд, одяг, їм було соромно, що в них така мама! Нерідко навіть родичі старалися уникати зустрічей з репресованими, що повертались, аби це не зашкодило їх репутації. Рівень конформізму у радянському суспільстві був високий. Це стосувалося також і Західної України, хоч, звичайно, меншою мірою.

У інформації 5 відділу УКДБ повідомлялось, що на теренах Львівщини було “завербовано 50 агентів. (...) Деякі з агентів завербовані поспішно, без достатньої перевірки їхніх можливостей, особистих і ділових якостей, внаслідок чого від них після вербування матеріалів не надходило. УКДБ не маневрує агентурою підрозділів. Наприклад, у вищих навчальних закладах м. Львова крім агентів 5 відділу є 111 агентів інших відділів. Від них надходить украй мало повідомлень по лініях 5-го відділу. Від 21 агента 2-го відділу в політехнічному інституті за період, що перевіряється надійшло 7 повідомлень, від 19 агентів у держуніверситеті — 9 повідомлень. У співробітників відділу значиться на зв’язку 422 довірені особи. Їхні можливості використовуються слабко. Із загальної кількості отриманих у 1970 р. сигналів на довірених осіб припадає 7%. Від 136 довірених осіб у вузах отримано 14 сигналів, від 50 довірених у творчих спілках і організаціях сигналів не надходило”³⁷. Таким чином, попри всі зусилля, завербовані особи не виявляли бажання співпрацювати з радянськими органами держбезпеки.

З середини 1980-х рр. на хвилі перебудови в СРСР з ув’язнення виходять дисиденти, які, переживши школу радянських виправно-трудоустанов, пройшли світоглядну еволюцію часто від ширих комсомольців та комуністів, патріотів СРСР до опонентів цієї держави та її системи, стали переконаними борцями за незалежність України. У таборах на зміни в їх світогляді дуже вплинули учасники повстанського руху. Вони влилися в дуже бурхливе життя 1980-х років, а з проголошенням курсу на перебудову та гласність в СРСР, стають активними учасниками громадського на політичного життя в УРСР зокрема та СРСР в цілому.

Ці настрої у суспільстві ретельно відслідковувались, проте процеси набирали такого розмаху, що їх вже не вдавалося спинити. Так, згідно з “Рішенням спільного засідання оперативних штабів МВС і КДБ про заходи попередження масових антигромадських проявів” від 23 серпня 1989 р. зазначалось, що “в ряді обласних центрів і міст республіки, насамперед у містах Києві, Харкові, Львівській, Івано-Франківській, Тернопільській областях обстановка останнім часом ускладнилася. Спостерігається консолідація самодіяльних об’єднань негативного спрямування на спільній антисоціалістичній платформі, помітне зростання націоналістичних настроїв, порушень правопорядку, проявів крайнього екстремізму й релігійного фанатизму. ... В силу неоднозначності політичної обстановки в різних областях республіки засоби підрозділів громадських зв’язків мають різний ефект впливу на масову свідомість. Наприклад, громадська думка

---

³⁷ Політичні протести й інакодумство в Україні (1960–1990): Документи і матеріали / Упор. В.М. Даниленко. — К.: Смолоскип, 2013. — С. 268.

Львівської області практично не сприймає аргументів і доводів офіційної пропаганди, а більшою мірою схильна довіряти й співчувати спогадам колишніх учасників бандоунівського підпілля, публікаціям про події минулих років, які не відповідають історичній дійсності”³⁸.

Подібні “антирадянські” настрої зафіксовані і в інших регіонах. Символами протесту стали національні синьо-жовті, іноді червоно-чорні прапори, які отожнювались з діяльністю ОУН-УПА, а також в анонімках часто згадувалась аббревіатура цих організацій, нищились символи радянської системи. Зокрема, у інформаційному повідомленні КДБ УРСР до ЦК КПУ від 24 листопада 1980 р. йшлося про виявлені листівки в с. Великопілля Херсонської області, містах Кривому Розі та Запоріжжі, наругу над бюстом Леніна у м. Бердянськ. Так, 22 листопада 1980 р. близько 18 год. 30 хв. У місті Кривому Розі місцевими жителями виявлено приклеєні до вхідних дверей тролейбусів маршруту № 1 три листівки: “Теть КПРС! Хай живе ОУН!”³⁹. 17 березня 1986 р. о 22 год. 30 хв. на алеї піонерського скверу в м. Миколаїв було виявлено напис на асфальті: “Вступайте в органи “Визволення України від комун[істичного] гніту. ОУН”⁴⁰.

Таким чином, на покоління 1970–1980-х рр. припала жорстка ідеологічна диктатура та найбільш масштабні репресії у повоєнний період. Попри всі зусилля радянської влади, відбувалось кристалізація дедалі більш стійких протестних настроїв, недовіри, скептичного ставлення до офіційної інформації. Поколінням 1970–1980-х років було продемонстровано, що ідеї та символи українського національно-визвольного руху становили очевидну альтернативу комуністичним ідеям.

REFERENCES

1. Baran, V.K. (1999). *Ukraine v umowakh systemnoji kryzy (1946–1980-i rr.)*. Kyiv: Alternatyvy. [in Ukrainian].
2. Holubets, O.M. (2001). *Mizh swobodoju i totalitaryzom. Mystetske seredovysshche Lvova druhoji polovyny XX stolittja*. Lviv. [in Ukrainian].
3. Hrytsak, J. (2008). *Pokolinnja. Zhyttja, smert' ta inshi nepryjemnosti*. Kyiv: Hrani. [in Ukrainian].
4. Derevjanyj, I. (2012). *Ukrainski povstantsi w HULAHu: borotba tryvaje*. Tyzhden.ua, 21 zhovtnja. Retrieved from <http://tyzhden.ua/History/62782>. [in Ukrainian].
5. Jekelchuk, S.O. (2008). *Imperija pamjati. Rosijsko-ukrainski stosunky v radsjanskij istorichnij pamjati*. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian].
6. Koval', R., Roh, W. (Comps) (2005). *Zhaga i terpinnja. Zenovij Krasivskij u doli ukrainskoho narodu*. Retrieved from <http://www.ukrlife.org/main/evshan/zenoviy.htm>. [in Ukrainian].
7. Zisels, I. (2006). *Jesli nie sejchas...* Kyiv: Dukh i Litera. [in Russian].

---

³⁸ Там само. — С. 617.

³⁹ Там само. — С. 421.

⁴⁰ Там само. — С. 573.

8. Kasjanov, H.V. (1995). Nezhodni: ukrainska intelihentsija v rusi oporu 1960–1980-h rokiv. Kyiv: Lybid'. [in Ukrainian].
9. Kommunisticheseskaja partija Sovetskoho Sojuza w rezoljutsijakh i reshenijakh sjezdow, konferentsij i plenumow CK. (1972). (Vol. 9). Moskva: Politizdat. [in Russian].
10. Lysjak-Rudnytskyj, I. (1994). Istorychni ese. (Vol. 2). Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian].
11. Moren, E. (1995). O Prirode SSSR. Totalitarnyj kompleks i novaja imperija. Moskva: Nauka dlja obshchestva. [in Russian].
12. Butkevych, V.H., Ovcharenko, N.F. (Comps). (2000). Ovcharenko F.D. Spohady. — Kyiv: Oriany. [in Ukrainian].
13. Ovsijenko, V. (n. d.). Politychni represiji 60–80-h rokiv. Riznovydy politychnykh vjazniv: “natsionalisty”, “demokraty”, “vidmovnyky”, “relihiynyky”. *Prava ljudyny v Ukraini. Informatsijnyj portalkharkivskoji pravozakhysnoji hrupy*. Retrieved from <http://khp.org/index.php?id=1384861378>. [in Ukrainian].
14. Ovsijenko, V. (2007). Intervju z Zorjanom Popasjukom 27–28 i 30 sichnja 2000 r. v Sambori. *Virtualnyj muzej “Dysydentskyj rukh v Ukraini”*. Retrieved from <http://museum.khp.org/index.php?id=1195677346>. [in Ukrainian].
15. Shapoval, J. (Ed). (2004). Petro Shelest: “Spravzhnij sud istorii shche poperedu”. Spohady, shchodennyky, materialy. Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].
16. Danylenko, V.M. (2013). Politychni protesty i inakodumstvo v Ukraini (1960–1990): dokumenty i materialy. Kyiv: Smoloskyp. [in Ukrainian].
17. Popovych, M.V. (2007). Chervone stolittja. Kyiv: ArtEk. [in Ukrainian].
18. Rusnachenko, A.M. (1998). Natsionalno-vyzvolnyj rukh v Ukraini: seredyna 1950-h — pochatok 1990-h rokiv. Kyiv: Vydavnytstvo Oleny Telihy. [in Ukrainian].
19. Snegirjov, F. (2000). Put' chesti i pravdy. *Snegirjov G.I. Roman-donos*. Kyiv: Dukh i Litera. [in Russian].
20. Stetsenko, K.V. (1990). Ukraina: rok-muzyka. *Troitskij A.K. Rok-muzyka v SSSR: Opyt populjarnoj entseklpedii*. Moskva: Kniga. [in Russian].
21. Stus, D. (1999). Lytsar idei Zenovij Krasivskij. *Polityka i kultura. — Politic and culture, 5, 32–33*. [in Ukrainian].

Дата надходження до редакції: 04.09.2016.